

Манастири у светлу турских пописа

ОЛГА ЗИРОЈЕВИЋ

Већ одавно је утврђено да турски документи, тачније речено: званични акти османске администрације, нуде обиље драгоцених података за привредну, социјалну и културну историју балканских народа у време дуге турске владавине на овим просторима. У њима се, међутим, истовремено огледа, у одређеној мери, и период балканског средњег века. То је веома значајно с обзиром на чињеницу да су време и људи уништили, у великој мери, писане трагове о овом периоду, а неретко нетрагом су нестали и његови материјални остаци. О манастирима, постојећим и оним ишчезлим, који су предмет нашег рада, сведоче данас, поред писаних извора, сачувани називи црквина/црквиште, манастирина/манастириште, њихови незнатни материјални остаци (темељи, делови зида), а често ни то. Мозаик наших знања о манастирима могу, на срећу, у великој мери да попуне управо турски извори.

Зашто смо се определили искључиво за манастире, а не и за цркве? Зато што турски пописи (*tapu defteri*) којима се служимо, а они се односе на најраније време (XV и XVI век) и најмеродавнији су, бележе углавном податке о манастирима. Цркве се, бар на подручју јурисдикције Пећке патријаршије, коју и овом приликом истражујемо, сасвим изузетно помињу,¹ и то обично посредно. Тако је, да наведемо пример, црква у Сремским Карловцима, будући у рушевинама, продата 1566/67. године за 200 акчи.² Очигледно, као грађевински материјал. У два турска пописа из друге половине XVI века забележене су, такође — а то је и једини пример за који знамо — и сеоске цркве на подручју сремског санцака.³ Има их око 200 и на њих је наплаћена тапијска такса на земљиште цркве (*zeminî kenise, resmî tapu*).⁴ Не знамо ни чије су цркве, ни зашто су само на том подручју забележене. Вероватно су у то доба служиле православном становништву које је све више притицало у прекодунавске крајеве. И вероватно је и ту реч о откупу црквеног имања (земљишта), које је везано за владавину султана Селима II.

Што се тиче манастира, турски катастарски пописи их бележе двојачко: као манастире (*manastir*) и као цркве (*kilise, kenise*). Јавља се и назив црква (*çrkva*), али само као саставни део имена насеља (*Бела Црква*) или богомоље (*Никоља црква*). Манастир Ђурђеви Ступови код Новог Пазара води се редовно као црква, а црквом се називају и све културне грађевине

на подручју херцеговачког санцака осим Милешеве. Понекад се користе оба назива као за манастир Грачаницу. Католички манастири (самостани) у Босни називају се углавном црквама (*kilise, kenise*). Очигледно је реч о неадекватној и недоследној употреби назива *црква* и *манастир*, па смо склони да претпоставимо да је у турским пописима ипак реч о манастирима, будући, да се уз њих уписују монаси (*rahîb, kaluger*), односно имање са којег се убирају дажбине.⁵

Пажљивим ишчитавањем турских дефтера (а користили смо све оне нама доступне, који покривају подручје јурисдикције обновљене Пећке патријаршије унутар њених доста прецизно утврђених граница,⁶ пронашли смо велики број сасвим непознатих манастира. Тачније, у периоду до бечког рата (1683) њихов број⁷ је знатно премашао број познатих манастира. Прецизнији однос тешко је утврдити из читавог низа разлога. Навешћемо неке значајније: најпре, то је питање дешифровања самог имена (на пример, име св. Марија, писано без дијакритичких тачака, може се читати, примерице, и као св. Марина); затим идентификација и убикација манастира посвећених честим, посебно омиљеним патронима, као што су Богородица и св. Никола, а поближе се не лоцирају. Није увек јасно ни да ли приход од једног манастира деле два феудалца или је, пак, реч о два манастира посвећена истом патрону. Могућно је, такође, да поједини манастири које ми нисмо иден-

¹ Обично се оматра да их Турци нису пописивали из фискалних разлога, што звучи прихватљиво.

² О. Зиројевић, *Цркве и манастири на подручју Пећке патријаршије до 1683. године*, Историјски институт Београд, 1984, 117.

³ Истанбул, Архив Председништва владе (у даљем тексту: ВВА), *Tapu defter* № 549 (1566/67), *passim*; *Tapu defter* № 571 (1578), *passim*.

⁴ Најчешће у износу од неколико десетина акчи.

⁵ Детаљно: Зиројевић, *Цркве и манастири*, 17—9.

⁶ L. Hadrovics, *Le peuple serbe et son eglise sous la domination turque*, Paris 1947, 51—2; *Historija naroda Jugoslavije*, II, Zagreb 1959, 105—106, карта VII; Рад. Тричкових, *Српска црква средином XVII века*, Глас САНУ СССХХ, Београд 1980, 141—62 (и карта); Н. Inalcik, *Ottoman Archival Materials on Millets*, Princeton, 12—14. VI. 1978: *«The Millet system: history and legacy»*, I, New York—London, 1982, 443⁴.

⁷ Без обзира на број цркава у њему, сваки манастир је третиран као један објекат.

тификовали постоје и данас, али под другим именом. Није увек јасно ни да ли је реч о православном или католичком манастиру. Чије су цркве Св. Ивана и Св. Јурија на подручју херцеговачког санцака? Не знамо ни да ли су цркве или манастири. Најзад, како открити патроне следећим богомољама: Св. Божић, Св. Војевац, Св. Кукањ. А нису ни лоцирани поближе.⁸ Уз све ове ограде и могућности значајнијих корекција, може се, ипак, тврдити да је број затечених, то значи: средњовековних манастира, био много већи него што се то до појаве масовнијег коришћења турских извора сматрало. Уз то, турски пописи омогућавају да се понекад и у дужем временском периоду прати судбина појединих манастира. Немали број ових богомоља се у турским пописима води најпре као опустео (*harab*), да би временом оживели и стекли своје „становнике“. Није мали ни број оних манастира који се, захваљујући сведочанствима турског порекла, могу много поузданије датирати. Тако прва вест о манастиру Модошу датира из турског пописа с краја XVI века (досад се Модош везивао за средину XVIII века).⁹ За неколико деценија помера се и старост овчарскокабларских манастира, Никоља и Св. Тројице.¹⁰ И фрушкогорски манастир Ново Хопово, чија се градња везивала за 1576. годину, датира, у ствари, из предтурског периода.¹¹ Код манастира Копорина сазнајемо, пак, да је био посвећен св. Арханђелу (претпостављало се да му је патрон могао бити св. Стефан).¹² Дефтери дају податке и о привременом напуштању манастира. Тако су Ђурђеви Ступови (тур. *kilisei catal*) били напуштени до 1489. године, када су монаси дошли „споља“ и повратили један део манастирског имања.¹³ Много времена (*nice zatan*) био је пуст и порушен (*hali ve harabe*) и манастир Св. Спаса (Св. Апостола) у Пећи, па су на његовом земљишту биле изграђене куће, па је тако настала једна од пећких махала, казује турски попис из 1570/71. године. Ту је свакако реч о времену које је претходило обнови Пећке патријаршије (1557).¹⁴ Сазнајемо, такође, да се досад нелоцирани манастир Мећавац налазио код села Лознице у Ваљевској нахији (утврђен је и његов патрон — св. Арханђео). Са више сигурности може се тврдити да се чувени манастир Мркшина црква (имао је у XVI веку штампарију) може везати за Памбуковицу.¹⁵

Сличних примера било би још.

Уз све наведене, дефтери редовно садрже и податке о манастирским имањима: њиховој врсти, величини, местима на којима су се налазила, дажбинама којима су била оптерећена, односно ослобођена дажбина уз одговарајуће услуге османској држави. При том се обично поименце наводе пољопривредне културе које калуђери узгајају (житарице, винова лоза, воће, поврће) као и ситна стока: овце и козе.¹⁶ Постоје, такође, и вести о зате-

ченим средњовековним установама на манастирским имањима (власи, војнуци).

Сачувано је 160 средњовековних црквених повеља.¹⁷ О имањима неких манастира сазнајемо посредно, као о Студеници¹⁸ и Милешеви,¹⁹ да поменемо само најзначајније, а о великом броју постојећих манастира, као и оних којих данас више нема извори ништа не бележе.

Из лако разумљивих разлога ми ћемо се у овом раду ограничити на два примера који су, на свој начин, веома илустративни. Реч је о имањима Пећке патријаршије и манастира Дечани. У првом случају је у питању имање о којем се, у периоду који је претходио доласку Турака, не зна готово ништа. У другом, захваљујући трима сачуваним дечанским хрисовуљама, имамо најдетаљније сведочанство о овом властелинству које је, уз хиландарско, био највећи манастирски посед средњовековне Србије. У првом случају, значи, у могућности смо да, у одређеној мери, реконструишемо средњовековни посед Пећке патријаршије, а у другом да сасвим поуздано утврдимо који је део преостао манастиру од некадашњег властелинства, као и да пратимо његову даљу судбину током једног века.²⁰

Пођимо редом.

Будући да се једна група поседа манастира Жиче — из које се средином XIII века, због опасности са севера, преселио архиепископски престо — налазила у Метохији (некадашњем Хвосну), ту је, изгледа, на једном метоху овог манастира, саграђен нови духовни центар, данашња Пећка патријаршија.²¹ Сходно гоме, некадашњи жички посед, који се налазио у околини Пећи (чинио га је 11 села и заселака²¹) морао је ући у састав Пећког архиепископског властелинства. Других вести о овом поседу нема.

Шта нуде турски катастарски пописи? Најранији (сачувани) турски попис, из 1485. године, бележи да је у манастиру било десет душа (*hane*), од којих се за седморицу изреком наводи да су калуђери, а за једног да је економ. Приход од манастира (улазио је у хас скадарског санцакбета) износио је 2788 акчи. Највећа сума добијена је од шире — 1800 акчи (односно 40 чабара). Ако се изузме незнатна дажбина на повртњак (бостан), све остало земљиште било је под воћем.²² Следе дажбине на име травнине, дрварине (поседали су, значи, ливаде и шуме), цизје²³ и на једну порушену воденицу.²⁴

Попис не казује ништа, осим посредно, ни о величини и месту на коме се налазило имање. То сазнајемо тек из следећег опширног пописа који се датира са 1570/71. годином. Ту је имање детаљно описано и то овим редом: прво, обрадиво земљиште Придворица,²⁵ једна воденица и један виноград. Следи посед некадашњег манастира Кузмићана,²⁶ ливада Бела стена, припада Малом Белом Пољу,²⁷ обрадиво земљиште „код манастира Спаса“,

виноград и њива Лаз мокри (касније Премокри лаз).²⁸ Трећу целину чине, опет, патријаршијски поседе, овог пута они источно од Пећи, значи, бар делимично на подручју некадашњег жичког епархијског властелинства.²⁹ Забележени су: мезра Вражегрнци код села Трстеника и Будисаваца, баштина Искендера, Селиште, Ступ³⁰ и Преображеник.³¹ Сви ови поседе, читамо даље у дефтеру, припадају манастиру (Св.) Спаса, а држи их патријарх (у турском тексту калуђер) Макарије, о чему поседује хуџете и темесуке. Патријарх Макарије има и берат о обављању соколарске службе (*кауасилик хизмети*). Уз Кузмићан, Пећкој патријаршији је било прикључено и имање манастира Врела,³² а сачињавали су га: два винограда, једна њива, две ливаде и обрадиво земљиште у селу Дренова.³³

Наредни попис (опет опширни), настао 1582. године сведочи о повећању манастирског поседа. Уписана је још ливада Белуха,³⁴ Слано поље,³⁵ затим две њиве³⁶ и три воденице.³⁷

Овде је, највероватније, реч о повраћају ранијих поседа. У жичкој хрисовуљи се помињу Слано поље са Тмасвим гвоздом, међу планинама које су дароване епархијском властелинству.³⁸ Уживалац имања, патријарх Герасим, обавља, као и његов претходник, соколарску службу. И поседовање манастира Врела (заједно са његовим имањем) било је условљено обављањем соколарске службе (поред ранијих места, сада су придодата и нова).³⁹

Шта је манастиру Дечани остало од великог манастирског властелинства? Истакнимо да је оно захватало територију између Комова на западу, и развођа Белог Дрима и Ситнице на истоку и између развођа Пећке и Дечанске Бистрице на северу и Дрима на југу, са појединим поседима и ван ове зоне.⁴⁰ Уз све неизвесности достигало је, сматра се, површину од 1800 квадратних километара.⁴¹

Упоредимо ли вести о дечанском имању у првом турском сачуваном попису (1485)⁴² и оном насталом безмало једно столеће касније,⁴³ могли бисмо закључити да се оно, у међувремену, смањивало, не рачунајући, разуме се, новопривављено земљиште — крче-

⁸ Зиројевић, *Цркве и манастири*, 9—11.

⁹ Влад. Петковић, *Преглед црквених споменика кроз повесницу српског народа*, САН, Београд, 1950, 194; Зиројевић, *Цркве и манастири*, 135.

¹⁰ Исто, 154, 195.

¹¹ Исто, 200.

¹² Исто, 119.

¹³ О. Зиројевић, *Црква Чатал*, Новопазарски зборник 8, Нови Пазар 1984, 103.

¹⁴ ВВА, *Тару дефтер*, № 500, 534—35.

¹⁵ Детаљно: Зиројевић, *Цркве и манастири*, 137.

¹⁶ Ових годатака нема у случајевима када манастир плаћа одсеком (макту), што није ретка појава, као и у сумарним дефтерима.

¹⁷ Ст. Станојевић, *Историја српског народа у средњем веку*, I, Извори и историографија, Београд, 1937, 1.

¹⁸ С. Ћирковић, *Студеничка повеља и студеничко властелинство*, Зборник Филозофског факултета, XII, Београд, 1974, 311—18.

¹⁹ М. Благојевић, *О положају становништва пријепољског краја у доба Немањића*, Симпозијум „Сеоски дани Сретена Вукосављевића“, III, Пријепоље, 1976, 225—34.

²⁰ Сличан је случај са манастиром Рилом (М. Бур, *Христијанско население и православните манастири на Балканите през османското владичество*, Исторически преглед, 3, Софија, 1984, 42; М. Kiel, *Art and Society of Bulgaria in the Turkish Period*, Assen, The Netherland 1985, 163—64.

²¹ Г. Шкриванић, *Жичко епархијско властелинство*, Исторички часопис, IV, Београд, 1954, 148, 161; Г. Суботић, *Манастир Жича*, Београд, 1984, 6.

²² и то: 40 стабада ораха, 20 стабала трешања, 15 стабала шљива и 5 стабала јабука.

²³ По 25 акчи од сваког калуђера.

²⁴ S. Pulaha, *Le cadastre de l'an 1485 du sandjak de Shkoder*, II, Tirana, 1974, 27.

²⁵ Данас Придворац, раван између Пећке патријаршије и Пећи.

²⁶ Може се и друкчије читати. Неидентификован. Упореди, такође: Kiel, *Art and Society*, 151, нап. 16.

²⁷ Данас постоји само село Бело Поље јужно од Пећи.

²⁸ Једна долина у планини Смиљевици назива се Мокри до.

²⁹ Што очигледно потврђује раније изнету претпоставку.

³⁰ Одговара, вероватно, средњовековном селу Сталезима. Данас Ступ.

³¹ Места Ступ и Преображеник били су у селу Будисавцима (бележи каснији попис).

³² Данас ово име носи само село североисточно од Пећи.

³³ Данас истоимено село североисточно од Пећи; ВВА, *Тару дефтер* № 500, 534—35.

³⁴ Бјелуха, притока Пећке Бистрице. Могућно је и читање Белуча.

³⁵ Слане пољане, зараван западно од Пећи.

³⁶ Њихове границе утврђене су тапунамама.

³⁷ Анкара, *Главна дирекција катастра (Тару ве Кадасто, у даљем тексту ТК)*, *Тару дефтер* № 59, 236. Коришћене су фотокопије Економског института у Истанбулу.

³⁸ Шкриванић, *Жичко епархијско*, 163.

³⁹ ТК, *Тару дефтер* № 59, 182. Коришћен је, такође, и наш необјављени рад *О имању Пећке патријаршије* (Рашка баштина, III, у штампи).

⁴⁰ *Задужбине Косова, споменици и знамења српског народа*, Призрен—Београд, Љубљана 1987, 327.

⁴¹ М. Пешикан, *О опсегу средњовековног дечанског властелинства*, Зборник Матице српске за филологају и лингвистику, XXVII—XXVIII, Нови Сад 1984—1985, 621—23.

⁴² Pulaha, *Le cadastre*, II, 168.

⁴³ ТК, *Тару дефтер* № 59, 210. Фотокопије.

вине.⁴⁴ У првом се помињу три винограда. Није ли ту реч о виноградима Дечанину, Придворцу и Харацу прве дечанске хрисовуље?⁴⁵ Не рачунајући крчевине, других обрадивих површина не би, значи, ни било. А у време првог пописа манастир је још располагао земљом под јечмом и повртарским културама, затим ливадама (једном или више), шумом, орашјима и кестеновом шумом. Једино је број воденица порастао, у међувремену, са једне на шест, односно седам. Њих су монаси највероватније купили, као што су од ранијег спахије купили и празно необрађено земљиште заједно са дрвећем кестена. Будући без власника, калуђери манастира Св. Николе (један од девет манастира уписаних уз Дечане) купили су га са тапијом и обрађивали.

Мада све крчевине нису ближе лоциране, може се, ипак, без већих тешкоћа утврдити да је од некадашњег великог дечанског властелинства манастиру остао посед углавном у његовој непосредној околини везан за села Дечане, Црвени Брег (Црнобрег), Истинић и Улоћане (Лоћане), Најзад, када је реч о дечанском имању, заслужује одређену пажњу и податак да је манастиру остављен посед (не узимају се у обзир крчевине) уписан управо на уметнутом делу прве дечанске хрисовуље, исписан доцније, очигледно, другом руком.⁴⁶

Што се тиче осталих серија цариградског архива Председништва владе (Başbakanlık Arsivi) које садрже податке о православној цркви уопште (па и о подручју о којем је овде реч), на њима се не бисмо посебно задржавали, будући да је то недавно учинио угледни турски историчар Халил Иналцик у свом драгоценом раду *Archival Materials on Millets*.⁴⁷ Он је објавио попис свих православних патријаршија у Царству са њиховим митрополијама и епископијама и њиховим материјалним обавезама према држави (односи се на период од 1641. до 1651. године).⁴⁸ Он је, у уводном делу, побројао и све постојеће серије које садрже одговарајуће податке о овом проблему. То су пописи разних врста, *mühimme defteri, kilise defterleri, piskopos mukata'asi defterleri, sikayet defterleri* и др. Социјални живот и правни положај немуслиманског становништва у Османској Империји можда у највећој мери осветљавају, по мишљењу Иналцика, кадијски сицили (*sicillat*) који су остали сачувани, у већој или мањој мери, у низу некадашњих градова Царства (Битољ, Сарајево, Видин, Софија, Солун, Кипар, Дамаск, Јерусалим и Каиро). Посебно истиче Кабрдину студију *Le system fiscal de l'église orthodoxe dans l'Empire ottoman*,⁴⁹ писану на основу видинских и софијских сицила који се односе на питање цркве.⁵⁰

Најзад, о појединим манастирима, претежно о њиховом имању, привредном животу, односу са турским властима, сведоче, најисцрп-

није, турски документи који су се чували и сачували у самим манастирским архивима, односно ризницама. Не задржавајући се на досад објављеним и познатим збиркама — које у свом поменутом раду наводи и Иналцик⁵¹ — додали бисмо само да је у Југославији објавио још турске документе који се односе на фрушкогорске манастире,⁵² Св. Тројицу код Пљеваља,⁵³ манастир Милешеву⁵⁴ и светогорске манастире рано преминули Ванчо Бошков.⁵⁵ Они неиздати, било да се налазе у манастирском поседу, у мањим домаћим архивима или у приватном власништву, чекају и даље своје истраживаче.

Шта рећи уместо закључка?

О манастирима, тим васпитним, књижевним и преписивачким центрима у време туркократије или, како их је недавно тачно назвао Machiel Kiel "*the backbone of Orthodoxy*"⁶⁶ у највећој мери сведоче управо турски извори. Из њих се у одређеној мери могу ишчитати и подаци који се односе на период који је претходно доласку Турака. Бележећи, из фискалних разлога, све затечене манастире, па често и оне привремено или трајно опустеле,⁵⁷ турски пописи их тако извлаче из таме заборава. Додуше, постоји и читав низ манастира, чак познатих, о којима у турским пописима нема речи, што нисмо у стању да објаснимо. Пример Дечанског манастира, као и Рилског, показује, сасвим јасно, каснију судбину некадашњих великих манастирских властелинстава. С друге стране, пак, Пећкој патријаршији придодата су, у другој половини XVI века, имања двају опустелих манастира, Кузмићана (?) и Врела, с тим да је патријарх преузео и све њихове обавезе према османској држави. И сремски манастир Шишатовач, наведено и тај пример, дошао је, не знамо како, до рибњака опустелог манастира Акалове.⁵⁸ До некретнина, а то је углавном било земљиште, манастири су, иначе, долазили, у највећој мери, куповином. У купопродајне односе ступали су и са хришћанима и са муслиманима, о чему убедљиво сведоче бројни турски документи сачувани у самим манастирским архивима. Своје земљишне комплексе манастири су такође повећавали и поклонима и завештањима.⁵⁹ Укратко, током времена материјално стање манастира трпело је, често, значајне промене, па је исти манастир могао да из релативног благостања западне у крајњу беду. Па чак и да опусте, привремено или трајно. Манастири су, иначе, пропадали у време ратова, али и у време мира, због низа разлога. Ослањајући се, у великој мери, на турске изворе, у могућности смо да избегнемо, више или мање, замке уопштавања, што смо покушали у нашој књизи *Цркве и манастири на подручју Пећке патријаршије* проучавајући судбину сваког манастира посебно.

⁴⁴ У тур. тексту *lazlar*.

⁴⁵ С тим да је овај последњи виноград у међвремену претворен у њиву.

⁴⁶ П. Ивић—М. Грковић, *Дечанске хрисовуље*, Нови Сад 1976, 27. Делимично су коришћени и подаци из нашег необјављеног рада *О дечанском имању* (САНУ, Симпозијум о Дечанима, у штампи).

⁴⁷ Inalcik, *Ottoman Archivali*, 437—49.

⁴⁸ Исто, 441—44. Такође: Тричковић, *Српска црква*, 141—64.

⁴⁹ J. Kabrda, *нав. дело*, Врно 1969.

⁵⁰ Inalcik, *Ottoman Archivali*, 432—38.

⁵¹ Исто, 438. Такође: И. Кабрда (Брно), *Турецкије источници по историји православној цркви в Османској империји, Восточние источници по историји народоу југовосточној и централној Ееропи*, II, Москва 1969, 172—78.

⁵² E. Laszowski, *Izvadci turskih izprava odnosecih se na fruskogorske manastire*, Vjestnik kraljevskog hrvatskolavonskodalmatinskog arkiva, I, Zagreb, 1899, 41—52, 97—108; Вој. Матић, *Фрушкогорски манастири на основу турских докумената из XVI и XVII века*, Грађа за проучавање споменика културе Војводине, XI—XII, Нови Сад 1982—1983, 53—69.

⁵³ Ф. Бајрактаревић, *Турски документи манастира Св. Тројице код Пјеваља*, Споменик СКА, LXXIX, 1936, 27—85.

⁵⁴ F. Dž. Spaho, *Nekoliko turskih dokumenata o manastiru Mileševo*, Prilozi za orijentalnu filologiju, XXVIII—XXIX, Sarajevo 1980, 363—73.

⁵⁵ V. Boškov, *Jedan originalan nisan Murata I iz 1386. godine u manastiru Svetog Pavla na Svetoj Gori*, Prilozi za orijentalnu filologiju, XXVII, Sarajevo 1979, 225—46 (с факсимилима); Исти, *Dokumenti Bajazita II u Hilandaru (Sveta Gora), komentar i regesti*, Prilozi za orijentalnu filologiju, XXXI, Sarajevo 1981, 131—54, (с факсимилима); Исти, *Мара Бранковић у турским документима из Свете Горе*, Хиландарски зборник, 5, Београд 1983, 189—214 (с факсимилима); Исти, *Један ферман Мехмеда III у Хиландару*, Историјски часопис, XXIX—XXX, Београд 1983, 181—86 (с факсимилима).

⁵⁶ Kiel, *Art and Society*, 162; такође Бур, *Христијанското население*, 35—7.

⁵⁷ Њихов посед служио је као сејалиште околним селима.

⁵⁸ Имање манастира Шишатовца у турским изворима XVI и XVII века, рукопис припремљен за скуп посвећен манастиру Шишатовцу.

⁵⁹ Детаљно: М. Мирковић, *Правни положај и карактер српске цркве под турском влашћу (1459—1766)*, Београд 1965, 137—40.

Monastères serbes à la lumière des recensements turcs

OLGA ZIROJEVIĆ

Les témoignages les plus nombreux sur les monastères serbes — centres d'éducation, de littérature et de transcription des livres manuscrits à l'époque de la domination turque — sont fournies précisément par les sources turques. On y trouve — surtout dans les recensements officiels de l'administration des Osmanlis, des informations concernant aussi la période qui avait précédé l'arrivée des Turcs. En recensant, pour les besoins du fisc, les monastères serbes existant à l'époque, souvent aussi ceux qui étaient désertés provisoirement ou pour toujours, les recenseurs turcs les tirent de l'oubli. D'autre part, il y a toute une série de monastères, même ceux qui sont bien connus, que les recensements turcs ne mentionnent pas, fait que nous ne sommes pas à même d'expliquer. L'exemple du monastère de Dečani, ainsi que celui de Rila, annoncent tout à fait nettement le destin ultérieur des anciens grands domaines des monastères. Par contre, le siège du Patriarcat de Peć se vit annexer, dans la seconde moitié du XVIe siècle, les domaines de deux monastères désertés, celui de Kuzmićani et celui de Vrela, le patriarche acceptant de s'acquitter de toutes leurs obli

gations envers l'État des Osmanlis. Le monastère syrmien de Sišatovac — citons encore cet exemple — s'était procuré, à son tour, on ne sait pas comment, la possession d'un vivier qui appartenait au monastère déserté d'Akalova. Par ailleurs, les monastères acquéraient des biens immeubles, consistant pour la plupart en terres, en en faisant l'achat (ce dont témoignent de nombreux documents turcs, conservés dans les archives monastiques). Ils en devenaient propriétaires aussi par voie testamentaire ou à titre de dons. Bref, l'état matériel d'un monastère subissait souvent, au cours de son existence, des changements considérables, un bien-être relatif alternant parfois avec la misère noire. Le monastère pouvait également être déserté pour un certain temps ou à perpétuité. Pendant les guerres, la décadence des monastères était générale, mais elle pouvait se produire même en temps de paix pour toute une série de raisons. En nous fondant, dans une large mesure, sur les sources turques, nous avons la possibilité d'échapper plus ou moins au piège de généralisations, ce que nous avons essayé de faire dans notre livre intitulé «Églises et monastères sur le territoire du Patriarcat de Peć avant 1683» (Belgrade, 1984).